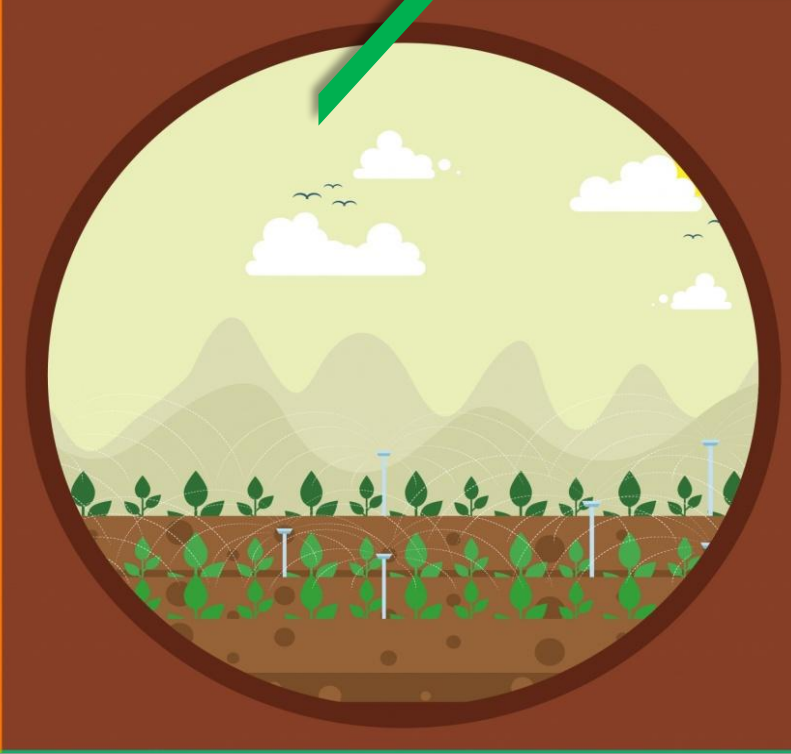

शेती मधील ताण व्यवस्थापन: कृषी विषयक सल्ला, महाराष्ट्र राज्य मे २२-जून ०४, २०२६

संकलित आणि संपादित:

आर एन सिंह, वैज्ञानिक (कृषी हवामानशास्त्र)

सल्लागार समिती:

के के पाल, एनपी कुराडे, एस कोचेवाड, व्ही साळुंखे, नीरज कुमार,
राजकुमार, आलिजा प्रधान, पीएस खापटे, विजय काकडे व प्रविण तावरे

भाषांतर:

सुनील पोतेकर, तकनीकी अधिकारी (कृषी हवामानशास्त्र)

भाकृअनुप-राष्ट्रीय अजैविक ताण प्रबंधन संस्था
बारामती, पुणे, महाराष्ट्र

शेती मधील जैविक व अजैविक ताण व्यवस्थापन

कृषी विषयक सल्ला, महाराष्ट्र

(मे २२-जून ०४, २०२६)

सल्ला क्र. NIASM/MH/२६-०७

दिनांक: मे २१, २०२६

१. हवामान अंदाज सारांश (भारतीय हवामान शास्त्र विभाग, न. दिल्ली)

१.१. पाऊसमान

- २२ ते २८ मे दरम्यान मध्य महाराष्ट्रात १-५ मिमी तर कोकण विभागात १०-२० मिमी प्रति दिवस पावसाची शक्यता आहे. मध्य महाराष्ट्रात सरासरीपेक्षा १-७ तर कोकण विभागात १०-१५ मिमी प्रति दिवस अधिक पावसाची शक्यता आहे. या आठवड्यात विदर्भ आणि मराठवाडा विभागात पाऊस पडण्याची शक्यता नाही.
- २९ मे ते ४ जून दरम्यान राज्यातील बहुतांश भागात १ ते १० मिमी तर कोकण विभागात १०-२० मिमी प्रति दिवस पावसाची शक्यता आहे. या आठवड्यात राज्यातील बहुतांश भागात सरासरीपेक्षा ३-१० मिमी प्रति दिवस अधिक पावसाची शक्यता आहे.

१.२. तापमान

- पहिल्या आठवड्यात (२२ ते २८ मे) विदर्भ विभागात कमाल तापमान ४० ते ४३° से तर कोकण विभागात २८ ते ३२° से आणि इतर भागात ३२ ते ३८ ° से दरम्यान राहिल, तर दुसऱ्या आठवड्यात (२९ मे ते ४ जून) विदर्भ आणि मराठवाडा विभागात कमाल तापमान ३६ ते ३८° से तर कोकण विभागात २६ ते ३०° से आणि मध्य महाराष्ट्रात ३० ते ३६ ° से दरम्यान राहिल जे राज्यातील बहुतांश भागात सामान्य तापमानापेक्षा २-३° से पर्यन्त कमी राहण्याची शक्यता आहे.
- राज्यातील बहुतांश भागात किमान तापमान २२ ते २८° से तर विदर्भ विभागात २६ ते ३०° से दरम्यान राहिल. दुसऱ्या आठवड्यात (२९ मे ते ४ जून) राज्यातील बहुतांश भागात सामान्य तापमानापेक्षा २-३° से पर्यन्त कमी राहण्याची शक्यता आहे.

२. शेतीमधील अजैविक तणाव व्यवस्थापन

२.१. वातावरणीय तणाव

२.१.१. पिके

- द्राक्ष:** उष्णतेचा प्रभाव कमी करण्यासाठी बागेवर शेडनेट द्वारे सावलीचे आच्छादन केले असल्यास अंकुर फुटल्यानंतर ३ ते ५ पाने आल्यानंतर लगेच सावलीचे आवरण काढून टाकावे अन्यथा त्याचा फळधारणेवर परिणाम होऊ शकतो.
- डाळिंब :** उशीरा हस्त बहारच्या बागांमध्ये, फळांना झाकण्यासाठी पांढऱ्या बटर पेपर पिशव्यासह फळांची पिशवी वापरावी. उन्हामुळे फळांवरील जळ टाळण्यासाठी ०.५ ते १ मीटर संपूर्ण रांगेवर छप्पर म्हणून संरक्षणात्मक पीक आच्छादन करावे.

- **फळबागा :** नवीन लागवड केलेल्या फळबागांना, कडक उन्हामुळे, वादळी पावसामुळे आणि जोराच्या वायामुळे नुकसान टाळण्यासाठी बांबूच्या काड्यांसह सरळ बांधून झाडांना आधार द्यावा. फवारणीची सर्व कामे शक्यतो सकाळी किंवा संध्याकाळी करावी.

२.१.२. पशुधन

- उष्ण वेळेत जनावरांना शेडखाली ठेवावे.
- जनावरांना उष्णतेच्या ताणापासून वाचवण्यासाठी शेड गवताने झाकावे.
- जनावरांच्या गोठ्याचे छप्पर दुरुस्त करून घ्यावे आणि छताला पांढरा रंग द्यावा.
- जनावरांना सकाळी ६ ते १० आणि संध्याकाळी ५ ते ६ या वेळेत चरायला सोडावे, जेणेकरून जास्त उष्णतेच्या वेळी थेट सूर्यप्रकाशात जाणे टाळता येईल.
- जनावरांच्या शेडमध्ये योग्य वायुवीजन असावे.
- जनावरांना थंड वेळेत चारा द्यावा.
- जनावरांना चांगल्या प्रतीचा हिरवा चारा द्यावा.
- उष्ण वायापासून संरक्षण करण्यासाठी जनावरांच्या शेडमध्ये ओल्या गोण्या बांधाव्यात.
- जनावरांच्या शेडमध्ये जास्त गर्दी टाळावी.
- बाह्य परंजीवी आणि आंतर परंजीवी किडीचे नियंत्रण करावे.
- उष्णतेचा ताण कमी करण्यासाठी शक्य असेल तिथे पंखे/फॉगर्स लावावेत.
- जनावरांना नैसर्गिक/कृत्रिम सावली द्यावी.

२.२. पाण्याचा तणाव

२.२.१. पिके

- **फळबागा:** बाष्पीभवनामुळे होणारे पाण्याचे नुकसान कमी करण्यासाठी, सिंचन शक्यतो सायंकाळी करावे. झाडांच्या आळ्यामध्ये ओलावा टिकवून ठेवण्यासाठी प्लॅस्टिक किंवा जैव आच्छादनाचा वापर करावा. जमिनीच्या खालून देण्यात येणाऱ्या सिंचन तंत्राच्या वापरामुळे ओलावा टिकवून ठेवण्यास देखील मदत होईल.
- **द्राक्ष:** खरड छाटणीनंतर, अंकुर वाढीच्या अवस्थेत, ३०००० ते ३७५०० लिटर प्रति हेक्टर प्रति दिवस याप्रमाणे सिंचन द्यावे. जर अंकुर वाढीचा जोम अपेक्षेपेक्षा जास्त असेल, तर सिंचनाच्या पाण्याचा वापर ५०% कमी करावा किंवा वाढ नियंत्रित होईपर्यंत सिंचन थांबवावे.
- **मोसंबी:** चालू असलेल्या हस्त बहारसाठी प्रतिदिन १००-१२० लीटर पाणी द्यावे.
- **भाजीपाला पिके:** जमिनीतील ओलाव्याचे बाष्पीभवन थोपवण्यासाठी आणि तण/कीटक/रोग यांचा प्रादुर्भाव कमी करण्यासाठी पीक आच्छादन करावे आणि ठिबक सिंचनाद्वारे हलके सिंचन करावे.
- भाजीपाला पिकांना आवश्यकतेनुसार हलके पाणी द्यावे.
- **वांगी:** लावणीसाठी कलम केलेल्या वांग्याच्या रोपांचा वापर करावा. प्रत्यारोपणानंतर महिन्याच्या अंतराने सॅलिसिलिक ऍसिड (०.३-०.५ ग्रॅम प्रति लीटर) चा वापर केल्यास पाण्याच्या ताणाच्या परिणामावर मात करण्यास मदत होईल.

२.२.२. पशुधन

- हिरवा चारा अधिक प्रमाणात उपलब्ध असल्यास मिश्रित मुरघास तयार करावे. टंचाईच्या काळात आणि आगामी उन्हाळ्यात जनावरांना खाद्यासाठी ज्वारी किंवा मका चारा आणि ऊसाचे वाडे (५०%) मिश्रित मुरघास तयार करावे.
- जनवारांचे खाद्य व चारा खराब होऊ नये किंवा बुरशी लागू नये यासाठी स्वच्छ व कोरडा ठिकाणी सुरक्षित साठवावा.

२.२.३. मत्स्य

• माशांच्या साठवणुकीसाठी तलावाची तयारी

- नवीन तलावांची निर्मिती, जुन्या तलावांची डागडुजी करावी. तळ्याची खोली २ ते ३ मीटर ठेवावी व वर्षभर १.५ मीटर पाणी राहिल याची काळजी घ्यावी.
- तळ्याच्या एका कोप्यात चुना व त्यानंतर शेणखत ०.७५ ते १.० टन प्रति हेक्टर द्यावे.
- तलाव पाण्याने भरल्यानंतरच शेण, युरिया आणि एसएसपीचा वापर करावा.
- सेची डिस्क च्या सहाय्याने तळ्यातील पाण्याची गढूळता तपासून पाण्याची पारदर्शकता ३० ते ४५ सेमी राखावी.
- तळ्याच्या तळाशी चुना पावडर १२० ते १३० कि प्रति हेक्टर देवून १० दिवसांनी पाणी भरावे.
- शेत तळ्यातील पाण्याच्या गुणवत्तेची पडताळणी करावी उदा. विरघळलेला प्राणवायू (६.० ते ७.० ppm), सामू (७.० ते ८.५), अमोनिया (०.०५ ppm), नायट्राईट (०.१ ppm), कार्बोवायु (१० ppm पेक्षा कमी) व हाइड्रोजेन सल्फाईड (०.००२ ppm).

• साठवलेल्या माशांसाठी शिफारस

- माशांच्या पिलांच्या योग्य वाढीसाठी खाद्यामध्ये ३०-३५ % प्रथिनांचा समावेश करावा.
- मासेमारी करणाऱ्या शेतकऱ्यांनी शेतात बनवलेल्या पेलेट फीडचा वापर करावा जेणेकरून खाद्याचा अपव्यय कमी होईल आणि खाद्याची कार्यक्षमतेत वाढ होईल.
- तळ्यातील माश्यांना बुरशीजन्य, जिवाणू आणि परोपजीवी रोगांची लागण टाळण्यासाठी तळ्यामध्ये पोटॅशियम परमँगनेट @ १-२ किलो प्रति एकर किंवा ५०-७५ किलो चुनखडी प्रति एकर आणि मीठ @ १०० किलो प्रति एकर टाकावे.
- माशांच्या चांगल्या उत्पादनासाठी माशांच्या पिलांच्या उत्तम देखभाल आणि रोगांच्या संरक्षणासाठी वेळोवेळी तपासणी करावी.
- अमोनिया विषारीकरण टाळण्यासाठी फीडिंग ट्रे मधील न वापरलेले गेलेल्या खाद्याची तपासणी करावी.
- शेत तळ्यातील माश्यांकरिता एअरेटर वापरून /हवा सोडून किवा पाणी बदलून पाण्यातील विरघळलेला प्राणवायुची पातळी योग्य राखावी.

२.३. मृदा तणाव

- **द्राक्ष:** अंकुर फुटल्यानंतर १२५ किलो युरिया/हेक्टरी ५-६ हप्त्यामध्ये द्यावा. चुनखडीयुक्त जमिनीत, अंकुर फुटल्यानंतर युरियाऐवजी, अमोनियम सल्फेट @ २०० किलो/हेक्टरी ७-८ हप्त्यामध्ये द्यावे. ५ ते ७ पानांच्या अवस्थेत झिंक सल्फेट @ २५ किलो/हेक्टर, फेरस सल्फेट @ २५ किलो/हेक्टर आणि मॅग्नेशियम सल्फेट @ ४० किलो/हेक्टर २ हप्त्यामध्ये द्यावे.

- **मोसंबी:** ३.५ किलो नत्र, ५.० किलो स्फुरद आणि ५.० किलो पालाश म्हणजेच युरिया ७.५ किलो, फॉस्फोरिक ऍसिड ६.० किलो आणि म्युरेट ऑफ पोटॅश ८.३० किलो प्रति एकर साप्ताहिक अंतराने फर्टिगेशनद्वारे द्यावे.
- **डाळिंब:** हस्त बहार फळांची काढणी आणि छाटणी झाल्यानंतर लगेच झाडाच्या वयानुसार २० - २५ किलो शेणखत + २ किलो निंबोळी पेंड प्रति झाड, २०५ ग्रॅम नत्र, ५० ग्रॅम स्फुरद, १५२ ग्रॅम पालाश, आणि ८० ग्रॅम मॅग्नेशियम (८०० ग्रॅम मॅग्नेशियम सल्फेट) प्रति झाड द्यावे आणि त्यानंतर विश्रांतीच्या काळात हलके पाणी द्यावे.
- **फळबागा :** झाडांच्या आळयामध्ये जमीन घट्ट झालेली असल्यास हवा खेळती राहण्यासाठी तसेच तण व्यवस्थापनासाठी मुळांच्या कार्यक्षेत्रात कुदळणी करावी.

३. शेतीमधील जैविक तणाव व्यवस्थापन

३.१. पिके

- **द्राक्ष:** छाटणीनंतर द्राक्षबागेतील फुलकीड व्यवस्थापनासाठी, फुलकीडची संख्या प्रति फांदीवर ५ पेक्षा जास्त असल्यास स्पिनोसॅड ४५ एससी @ ०.२५ मिली/लिटर किंवा फिप्रोनिल ८० डब्लूजी @ ०.०६ ग्रॅम/लिटर या सारख्या प्रभावी कीटकनाशकांचा नियमित वापर करावा.
- **पेरु :** छाटणीनंतर फ्लीया बीटल किडीच्या व्यवस्थापनासाठी, इमिडाक्लोप्रिड १७.८ एसएल @ ०.४ मिली प्रति लीटर किंवा लॅम्बडा-सायहॅलोथ्रिन ४.९ सीएस @ ०.५ मिली प्रति लीटर याप्रमाणे फवारणी पहाटेच्या वेळी करावी.
- **मोसंबी:** साल खाणाऱ्या अळीचा प्रादुर्भाव सामान्यपणे दिसून येतो. किडीच्या नियंत्रणासाठी, फांघांवरील लाकडाचा भुगा (अळीची विष्टा) काढून टाकावा आणि नंतर ३-४ मिली डिक्लोरव्होस ७६ ईसी एक लिटर पाण्यात मिसळून तयार झालेले द्रावण ५ ते १० मिली डिस्पोजेबल सिरिंजच्या मदतीने इंजेक्ट करावे आणि अळीने पोखरलेला भाग कापसाने झाकून टाकावा. माइट्सचा प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी डायकोफोल १.८ ईसी @ २ मिली प्रति लीटर याप्रमाणे फवारणी करावी.
- **वांगी:** फळ आणि शेंडा खाणाऱ्या अळीच्या निरीक्षण करण्यासाठी, नर पतंगाला मारण्यासाठी आणि व्यवस्थापनासाठी पाण्याचा सापळा/ल्युसी लूयर कामगंध सापळ्यांचा वापर @ १२ नग प्रति हेक्टर करावा आणि ३ आठवड्यांत एकदा कुपी बदलावी आणि क्लोरॉट्रानिलिप्रोल १८.५ एससी ०. ३ मिली प्रती ली. प्रमाणे १५ दिवसांतून एकदा फवारणी करावी.
- **वांगीवर्गीय / वेलवर्गीय भाजीपाला पिके:** तापमानातील चढउतारामुळे माइट्सचा प्रादुर्भाव वाढू शकतो आणि त्यांचा बंदोबस्त करण्यासाठी स्पायरोमेसिफेन २२.९ एससी @ ०.५ मिली प्रती ली. किंवा अबमेकटीन @ ०.५ मिली प्रती ली. प्रमाणे फवारणी करावी.
- **ड्रॅगन फळ :** फळे काढणीनंतर रोगग्रस्त क्लॅडोड्सची छाटणी करावी आणि त्यानंतर मॅन्कोझेब + कार्बेन्डाझिम @२.५ ग्रॅम प्रती ली. किंवा बोर्डो मिश्रण @१० ग्रॅम प्रती ली. या बुशीनाशकाची फवारणी करावी.
- **लिंबू :** जर लिंबाच्या झाडांवर डिकीची लक्षणे दिसत असतील तर ती जागा धारदार चाकूने खरवडून घ्यावी आणि त्यावर मेफेनोक्सॅम एमझेड-६८ किंवा फोसेटाइल अल पेस्ट लावावी. पेंट ब्रशने झाडाच्या खोडावर ६० सेमी उंचीपर्यंत बोर्डो पेस्ट लावावी.

- **डाळिंब** : फुलकीड व्यवस्थापन करण्यासाठी, पिवळे/निळे चिकट सापळे @ ७५ प्रति हेक्टर रोपाच्या छत शीर्षापासून १५ सेमी खाली बसवावे. फळ पोखरणाऱ्या अळीच्या प्रादुर्भावाने नियंत्रण ठेवण्यासाठी, सर्व खराब झालेले फळे छिद्रांसह काढून टाकावीत आणि खड्ड्यात गाडून त्यांची विल्हेवाट लावावी आणि सायंट्रानिलीप्रोल १०.२६% ओडी @ ०.७५ मिली/लिटर किंवा क्लोरॉट्रानिलीप्रोल १८.५% एससी @ ०.७५ मिली/ लिटर यापैकी कोणत्याही एका कीटकनाशकाची फवारणी करावी.
- **भाजीपाला पिके:**
 - वांगीवर्गीय भाजीपाला पिकांमध्ये रोग आणि किडींचा प्रादुर्भाव टाळण्यासाठी रोपांमध्ये इष्टतम/शिफारस केलेले अंतर राखावे.
 - निरोगी आणि रोगमुक्त रोपे प्रमाणित रोपवाटिकेतून खरेदी करावीत.
 - प्रतिबंधात्मक फवारणीद्वारे रोग व्यवस्थापनासाठी द्रव ट्रायकोडर्मा फॉर्म्युलेशन @ ५ मिली /लिटर याप्रमाणे वापरावे.
 - जमिनीत पसरणाऱ्या रोगजनकांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी ट्रायकोडर्मा + स्यूडोमोनास @ १ लीटर/एकर ठिबक सिंचन प्रणालीद्वारे द्यावे.
 - पीक लागवडीपूर्वी जमीन तयार करण्यापासून एकात्मिक कीड व रोग व्यवस्थापन पद्धतीचा अवलंब केला पाहिजे. यासाठी या निरोगी आणि रोगमुक्त रोपे प्रमाणित रोपवाटिकेतून खरेदी करावीत पुनर्लागवडी नंतर भाजीपाला पिकामधील मर रोगाच्या व्यवस्थापनासाठी कॉपर ऑक्सीक्लोराईड @ २.५ ग्रॅम प्रती ली. प्रमाणे आळवणी करावी. भाजीपाला पिकांमधील शोषक किडीचा बंदोबस्त करण्यासाठी इमिडाक्लोप्रिड @ ०.५ मिली प्रती लीटर कीटकनाशकांचा वापर करावा.

३.२. पशुधन

- घटसर्प या रोगाचा बीड जिल्ह्यामध्ये, अॅन्थ्रॅक्स रोगाचा अहिल्यानगर, अकोला व पुणे जिल्ह्यामध्ये, फ्या या रोगाचा अहिल्यानगर, अकोला व पुणे जिल्ह्यामध्ये तर अंत्रविषार या रोगांचा अहिल्यानगर, अकोला, मुंबई व पुणे जिल्ह्यामध्ये तीव्र प्रादुर्भाव आढळून येण्याची शक्यता आहे.
- या रोगाची आजारी जनावरे वेगळ्या शेडमध्ये ठेवावीत व रोगाचे औषधीपचार व लसीकरण पशुवैद्यकीय अधिकाऱ्याकडून करून घ्यावे.
- पीपीआर (Pest des petits Ruminants) या रोगाचा बीड, तर शेळ्या-मेंढ्यांतील देवी आजार या रोगाचा बीड व पुणे जिल्ह्यामध्ये तीव्र प्रादुर्भाव आढळून येण्याची शक्यता आहे.
- लाळ्या खुरकूत या रोगाचा अहिल्यानगर, अकोला, कोल्हापूर, मुंबई, पुणे, सांगली व सातारा जिल्ह्यामध्ये तीव्र प्रादुर्भाव आढळून येण्याची शक्यता आहे.
- लंपी त्वचा या रोगांचा हिंगोली, मुंबई व मुंबई उपनगर जिल्ह्यामध्ये तीव्र प्रादुर्भाव आढळून येण्याची शक्यता आहे.
- क्लासिकल स्वाईन फिवर या रोगांचा बीड व पुणे जिल्ह्यामध्ये तर आफ्रिकन स्वाईन फिवर या रोगांचा वर्धा जिल्ह्यामध्ये तीव्र प्रादुर्भाव आढळून येण्याची शक्यता आहे.
- लाळ्या खुरकूत, पीपीआर, लंपी त्वचा व शेळ्या-मेंढ्यांतील देवी आजार या रोगाचे लसीकरण राज्य सरकारच्या स्थानिक पशुवैद्यकीय अधिकारी कडून करून घ्यावे.
- बबेसियोसिस या रोगाचा अहिल्यानगर, अकोला, मुंबई उपनगर व पुणे जिल्ह्यामध्ये तर यकृत कृमी या रोगाचा अहिल्यानगर, अकोला व पुणे जिल्ह्यामध्ये तीव्र प्रादुर्भाव आढळून येण्याची शक्यता आहे.

- गोचीड ताप या रोगाचा अहिल्यानगर, अकोला आणि मुंबई उपनगर जिल्ह्यामध्ये तर ट्रायपॅनोसोमियासिस या रोगाचा अहिल्यानगर आणि अकोला जिल्ह्यामध्ये तीव्र प्रादुर्भाव आढळून येण्याची शक्यता आहे.
- पीपीआर, घटसर्प आणि शेळ्या-मेंढ्यांतील देवी आजार या रोगांचा तीव्र प्रादुर्भाव आढळून येणाऱ्या जिल्ह्यांमध्ये रोगाचे लवकर निदान होण्यासाठी नियमित चाचणी तसेच वेळेवर बूस्टर डोस व १००% लसीकरण सुनिश्चित करावे.
- गोठ्यामध्ये नियंत्रित प्रवेश, उपकरणांचे निर्जंतुकीकरण आणि नवीन जांनावारांसाठी क्वारंटाइन यासारख्या कठोर जैवसुरक्षा पद्धतींचा अवलंब करावा.
- पशुधनाच्या सभोवतालच्या परिसरात रोग प्रसार करणाऱ्या कीटकांच्या एकात्मिक नियंत्रणासाठी गोचीड नियंत्रण, माशी-प्रतिरोधक निवारा आणि गोगलगारींचा प्रादुर्भाव असलेल्या भागात मोलुसाइडचा वापर अशा उपाययोजना करणे आवश्यक आहे.
- जनावरांच्या पचन, त्वचा किंवा श्वसन संबंधी समस्या जाणून घेवून पशू वैद्यक सल्ला घ्यावा.
- स्थानिक पशुवैद्यांचा सल्ला घेऊन नियमित जंतनाशक दिले पाहिजे.
- बाह्य परंजीवी किडीच्या व्यवस्थापनासाठी Ectomin/ Butox चा वापर (मागील तीन महिन्यात केला नसल्यास) करावा.
- पशुवैद्यकाच्या मार्गदर्शनाखाली परजीवीविरोधी औषधांचा वापर करावा.
- आजारी जनावरे ओळखून, त्यांना वेगळ्या शेडमध्ये ठेवावे तसेच त्यांच्यावर नियमित उपचार करावेत.

४. इतर कृषीविषयक सल्ला

- **द्राक्ष:** द्राक्ष बागेमध्ये ३ ते ४ पानांच्या अवस्थेत प्रति वर्ग मीटर क्षेत्रासाठी एकसमान वाढ झालेल्या १० फळकाड्या राखाव्यात व अतिरिक्त / नको असलेल्या फांद्यांची छाटणी करावी.
- **मोसंबी:** झाडांवरील मृत झालेल्या फांद्या मृत भागाच्या २ सेंटीमीटर खाली छाटाव्यात आणि त्यानंतर कार्बेन्डाझिम @ १.० ग्रॅम प्रति लीटर याप्रमाणे फवारणी करावी.
- **डाळिंब :** हस्त बहार फळांच्या काढणीनंतर, मध्यम ते खोल छाटणी (क्रिस-क्रॉस, रोगट, तुटलेल्या आणि गर्दीच्या फांद्या काढून टाकणे) करावी आणि पोषक तत्वांचा बेसल डोस द्यावा.

अस्विकरण

या बुलेटिन मधील माहितीचा वापर किंवा गैरवापर केल्यामुळे प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष नुकसान किंवा नफ्यासाठी भा.कृ.अनु.प.- रा.अ.स्ट्रे.प्र.स. (ICAR-NIASM) जबाबदार असणार नाही.